

Milena Karapetrović

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Bulevar vojvode Petra Bojovića 1a, BA-78000 Banja Luka
milena.karapetrovic@gmail.com

**Vita activa i vita contemplativa:
povijest i svijet obuhvaćeni feminističkom filozofijom**

Sažetak

U ovom tekstu, u najopćenitijim crtama, preispituje se viđenje svijeta i povijesti iz perspektive feminističke teorije. U prvom dijelu ponuđen je opći okvir nekih od glavnih problema feminizma, što predstavlja osnovu za drugi dio teksta u kojemu se sučeljavaju filozofija i feminizam, odnosno daje se uvid u osnove feminističke filozofije. Okvir unutar kojeg se odvija ovo istraživanje jest koncepcija Hanne Arendt o ljudskoj djelatnosti, te se uz pomoć pojmova rad, proizvodnje i djelovanje prikazuju načini opresije nad ženama kao i putovi njihovog nadilaženja. Koristeći dalje pojmove koji označavaju temeljne uvjete ovih djelatnosti (život, svijet, pluralitet) daje se opća slika feminističke filozofije. Kroz cijeli rad razmatra se i opći odnos onoga što označavamo kao vita activa i vita contemplativa jer se neminovno prepliću u feminizmu i otvaraju nove sporove unutar filozofije.

Ključne riječi

ljudska djelatnost, rad, proizvodnje, djelovanje, feminizam, život, svijet, pluralizam, filozofija

Uvod

U filozofiji, sve do 19. stoljeća i Marxovog istraživanja rada, u prvom je planu bila *vita contemplativa* kao ono što je jedino vrijedno razmatranja, kao ono što oblikuje, stvara, usmjerava, ono što je iznad svega. Tijekom svih tih stoljeća bilo je jasno da ideja, bez obzira na to koliko bila moćna, ne može biti realizirana bez djelovanja, ali samo to djelovanje bilo je nedostojno promišljanja. Do druge polovine 20. stoljeća feminističke teme i problemi nisu bili od značaja za filozofiju jer se unutar filozofskih krugova smatralo da ranije izgrađene kategorije i ustrojenost disciplina jesu univerzalni i nedodirljivi. Filozofsko poimanje svijeta i povijesti bilo je određeno kao opće, krajnje i cjelovito, izuzmu li se rad i rod. Prema Hanne Arendt, o ljudskoj djelatnosti možemo govoriti tek kada razmotrimo što ona sadržava, odnosno koje različite djelatnosti uključuje. Riječ je o *radu* koji predstavlja osnovu ljudske egzistencije i uvjetovan je životom, onim biološkim. Dalje slijedi *proizvodnje* kojega ne bi bilo bez svijeta i stvari koje stvaramo u tom svijetu. Treća djelatnost je *djelovanje* kojega nema bez pluraliteta jer nas upućuje na međusobnu suradnju. Uzimajući ovu podjelu kao okvir, sagledavamo mjesto i ulogu feminizma u filozofiji i filozofije u feminizmu.

Prvi dio teksta u fokus stavlja rad, proizvodnje i djelovanje preko kojih se pokazuje na koji je način ono feminističko bilo isključeno iz svijeta i povijesti. Istovremeno se ukazuje i na ključne točke djelovanja ženskih pokreta koje su otvorile sva bitna teorijska i praktična pitanja, do tada potpuno skrivena kako

u društvu tako i u znanostima općenito, pa i u filozofiji. Ako je ljudska djelatnost bila filozofski zanemariva tema, ženska djelatnost nije uopće uzimana u razmatranje. Žene rade, proizvode i djeluju, ali to stoljećima ostaje nevidljivo bez obzira na njihove doprinose. Prvi korak bilo je istupanje u onaj prostor u svijetu u kojem će žene postati vidljive, a sljedeći su koraci podrazumijevali zahtjev za ostvarenjem osnovnih prava te razotkrivanje uzroka i razloga rodne asimetrije. Paralelno sa svijetom djelovanja i proizvodnja dalje se razmatra feminističko unutar filozofije, što je tema drugog dijela teksta. Uzima se također u obzir da je sada izgrađena feministička filozofija te se nastoji sagledati u kojoj je mjeri njeno uobličavanje utjecalo na filozofiju općenito. Ovdje se taj problem stavlja u širi kontekst – odnos *vitae activae* i *vitae contemplativae*. Poveznicu i dalje čini podjela H. Arendt, pri čemu je sada naglasak na onome što predstavlja uvjete same djelatnosti: *život, svijet i pluralizam*.

U tekstu se ne ulazi u preispitivanje same podjele ljudske djelatnosti onako kako je izložena kod H. Arendt, već se ta podjela uzima kao okvir koji daje mogućnost još jednog načina sagledavanja odnosa feminizma i filozofije. Također, zbog ograničenog opsega, ovdje nema osvrta na već razvijenu raspravu unutar feminističke teorije o odnosu Arendt prema feminizmu i njenim glavnim postavkama – od kojih se najčešće uzima u obzir njeno razmatranje javne i privatne sfere. Među feminističkim teoretičarima/kama već sada izaziva sporove i periodizacija na tri vala feminizma, ali ovdje je ta podjela izostavljena uz napomenu o naznakama o četvrtom valu feminizma. U nastojanju da put istraživanja slijedi i filozofsko i feminističko, poštovanje strogih metodoloških pravila filozofskog uvijek ostaje upitno, što je u samoj osnovi feminističkog.

1. *Vita activa*

1.1. *Rad žena i žensko tijelo*

Shvaćanje života, rada i povijesti predstavlja ocrtavanje dijelova bedema koji od samog razvoja ljudskog društva ograničavaju i zarobljavaju žensku populaciju u cijelosti. Svojom biologijom žena biva određena kao slaba, nemoćna i jedino vrijedna kao ona čija je uloga osigurati reprodukciju i prijenos nasljeđa, te se posvetiti radu koji podrazumijeva brigu o muškarcu i obitelji. Ona se ne može niti se hoće izuzeti iz procesa djelatnosti jer to »odgovara biološkom procesu ljudskog tijela« ili, drugačije, »spontani rast, metabolizam i konačno propadanje vezani [su] za životne nužnosti što ih u životnom procesu proizvodi i zadovoljava rad«. ¹ Problem je u tome što žena niti može slobodno birati što će raditi niti raspolaže rezultatima vlastitog rada. Kako naglašava August Bebel:

»Ali ma koliko bilo sličnosti između položaja žene i položaja radnika, žena ima prema radniku jednu prednost: ona je prvo ljudsko biće koje je zapalo u ropstvo. Žena je postala robinja prije nego što je i postojao rob.«²

I kroz povijest kao vremenski okvir odvijanja događaja i kroz filozofiju povijesti tako biva viđena uloga žene, točnije ženski rad ne biva prepoznat kao značajan i ostaje skriven unutar androcentričnog diskursa ispunjenog nedodirljivim univerzalnim kategorijama.

U svojoj podjeli Hannah Arendt, analizirajući pojam *rada*, naglašava važnost određivanja rada u najopćenitijem smislu i njegovo jasno razdvajanje od proizvodnja. Rad je ono što čini muku i/ili ono paradoksalno, kako naglašava Albert Camus, radost svakodnevnog sizifovskog posla. To nisu velika heroj-

ska djela koja povijest želi zabilježiti, to je ono što uporno iznova ukazuje na trošnost ljudskog života i neophodnost njegovog svakodnevnog održanja.³ Upravo je u tome bila skrivena i na to ograničena egzistencija i uloga žene u društvu te je feministička povijest ostajala nepovijesna jer nije pripadala sudjelovanju u ratovima, herojskim djelima koja treba veličati, onome što bi vrijedilo staviti u povijesne udžbenike prema ocjenama autora čiji je subjektivni stav postajao osnova objektivnog mjerila. Ti individualni stavovi bili su samo odraz i produžetak politike očuvanja patrijarhata bez obzira kako su se društva kroz povijest mijenjala. Tako su i istraživači u društvenim znanostima ostajali bez mogućnosti istinske analize te promjene, jer se uopće nije uzimala u obzir kategorija roda. Kako naglašava Joan Wallach Scott:

»Ostvarenje krajnjeg potencijala ženske povijesti jest u ispisivanju povijesti koje se usredotočuju na iskustva žena i analizirajući načine na koje politika izgrađuje rod te načine na koje rod izgrađuje politika.«⁴

Rad i rod – dvije kategorije dugo vremena zaglavljene u pukotinama povijesnih događanja i izostavljene ili upisane tek u fusnotama povijesnih i filozofskih knjiga. Rad koji je prvenstveno određen samom nužnošću odvijanja pojedinačnog života – bez obzira na to je li proizvođan ili neproizvođan, fizički ili intelektualni, plaćen ili neplaćen – rad je našeg tijela i za naše tijelo. Zato rad i biva odgurnut na margine povijesti, jer klasa moćnih i bogatih – koja je jedina mogla biti obrazovana i bila posvećena ostavljanju pisanih tragova kako bi određivala tokove obrazovanja – stvarala za sebe iluziju da radom robova i sluga može sebe zaštititi od trošnosti vlastitih tijela. Kao i rad, tako i tijelo uporno biva oblikovano prema idealiziranoj slici u kojoj savršenstvo ne dozvoljava istinski pristup raspravi o egzistenciji. Ne čudi tako da su rad, tijelo, egzistencija, život teme koje dolaze u filozofiju tako kasno, kao i činjenica da su žene od svih prava za koja su se borile najduže morale čekati da im se prizna pravo na vlastito tijelo. Feministička je povijest, između ostalog, skrivena povijest rada žena, te potlačivanja i zarobljavanja ženskih tijela. Služeći se biološkim karakteristikama tijela kao alibijem za uspostavljanje jasno uokvirenih ženskih i muških uloga u društvu patrijarhat iskazan i u humanističkim i društvenih naukama udaljio je tijelo od samog duha, sveo ga samo na nositelja umnog i razumnog, pri čemu su osjećaji zanemareni jer nadilaze sklad tog duhovnog i previše nas približavaju tijelu.

Kad se predstavlja muško tijelo, ono je uvijek jako i snažno, ono kreira svijet u kojem jesmo. Žena stvara novi život, ali njena uloga ostaje unutar privatne sfere u kojoj brine o tijelu, svom i tuđem, dok je samo njeno tijelo nebitno. Povijest je nekažnjeno upisivala i ostavljala tragove na ženskom tijelu upravo jer je mogla računati na nestanak tih tijela. Baudrillardovski rečeno – bio je to *savršen zločin*,⁵ samo ne u prostoru virtualnog, već u prostoru stvarnog. Nevidljivo tijelo je radilo, radalo i proizvodilo. Razvojem feminističke teo-

1
Hannah Arendt, *Vita activa*, prevele Višnja Flego i Mirjana Paić-Jurinić, IP »August Cesarec«, Zagreb 1991., str. 11.

2
August Bebel, *Žene i socijalizam*, preveli Dimitrije Tucović i Dušan Popović, Rad, Beograd 1956., str. 13.

3
Usp. H. Arendt, *Vita activa*, str. 84.

4
Joan Wallach Scott, *Rod i politika povijesti*, prevela Marina Leustek, Ženska infoteka, Zagreb 2003., str. 46.

5
Usp. Jean Baudrillard, *Savršen zločin*, preveo Ervin Ban, Beogradski krug, Beograd 1998.

rije upravo će otkrivanje tijela i viđenja tijela u cijelosti biti predmet brojnih feminističkih istraživanja, kako bi se u drugačijem svjetlu sagledali i mnogi filozofskih koncepti koji su prešutno polazili upravo od podrazumijevajućeg stava: ne samo da su tijela generalno manje važna već da je žensko tijelo ono na čemu grade androcentričnu sliku moći. Kao što naglašava Simone de Beauvoir:

»Tijelo žene je jedan od glavnih elemenata za status koji ona ima u ovom svijetu. Ali tijelo nika-ko nije dovoljno da odredi taj status; življena stvarnost postoji samo utoliko ukoliko je sviješće primljena kroz aktivnosti u društvu.«⁶

Na počecima razvoja feminističke i rodne teorije upravo je to naglašavanje razlike spol–rod (biologija–društvo) ono na čemu počivaju brojna istraživanja. Ubrzo je feminističkim i rodnim teoretičarkama i teoretičarima postalo jasno da se na tome ne može ostati jer će i sami biti zarobljeni unutar malog prostora koji je dobrim dijelom oblikovala upravo patrijarhalna tradicija. Zato teoretičarka koja za glavnu temu svog rada uzima upravo tijela sažima ta feministička istraživanja ovako:

»Specifičnost tijela mora se razumjeti u svojoj historijskoj, radije nego u biološkoj konkretnosti. (...) Samo kada je odnos između duha i tijela adekvatno ponovo teoretiziran možemo razumjeti doprinose tijela proizvodnji sistema znanja, režima i predstavljanja, kulturne proizvodnje i društveno-ekonomske razmjene.«⁷

1.2. *Proizvođenje i priroda*

Trošnost svakog/svake Jednog/Jedne te njihovo priznato i nepriznato djelovanje iz generacije u generaciju vješto biva iskorišteno, prerađeno, preuzeto u cjelokupnost ljudskog. Baština, tradicija, nasljeđe – velike su riječi koje brišu značaj pojedinačnog, iako bez njega ne bi postojali. U ljudskom svijetu jedna od podjela koja nam pokazuje na najbolji način svu tu krhkost, nestalnost, ali i snagu, govor je o ženskom i muškom svijetu, koji istovremeno predstavlja i jedan okvir čvrsto isprepleten i dva jasno razgraničena svijeta. Bez obzira na to je li riječ o jednom ili dva svijeta koja se prepliću, iako odavno podrivena sumnjama i pitanjima iz feminističkog prostora, ostaje hijerarhija i dominacija maskulinuma i maskuliniteti. Ravnopravnost je jedna od onih riječi koju danas najčešće upotrebljavamo, ali neravnopravnost je i dalje ono s čim se u društvu suočavamo. Bez obzira na napredak u ostvarivanju zahtjeva za poštivanjem prava svakog ljudskog bića, osnova za ostvarenje ovog ideala nužno je određena ekonomskim odnosima.

U proizvodnji (ljudskog svijeta kroz povijest) jednako sudjeluju žene i muškarci, ali doprinos ženskog rada najčešće ostaje nevidljiv. Kada tokom 20. stoljeća, kao rezultat djelovanja ženskih pokreta i općih promjena u društvu, sve više žena pronalazi zaposlenje, jedan je od čestih argumenata u pokušaju da se taj proces uspori ili zaustavi taj da se tako ugrožava ravnoteža na tržištu rada i da će muškarci sve više ostajati bez posla. Dalje, da su žene manje sposobne za određene vrste poslova u odnosu na muškarce te da će to sve ugroziti ono što predstavlja patrijarhalnu idealiziranu predodžbu ženskosti – u kojoj su žene nježne, slabe, fizički i intelektualno uvijek iza muškarca. Taj objekt divljenja, a ne stvarno ljudsko biće, trebao bi ostati netaknut, neoštećen, savršen. Pri tome se zaboravlja na koji su način žene već bile uključivane u direktnu proizvodnju tokom cijele povijesti, posebno u razdoblju uspona kapitalizma. O odnosu prema ženskom radu kao najbolji primjer i danas služi nejednaka plaća za istu vrstu rada ovisno o tomu obavlja li taj rad žena ili muškarac.

Promjene se jesu dogodile u nastojanju da se na to upozori i da se skrene pažnja na takvo vrednovanje rada, ali i dalje smo suviše blizu primjera koji je zapisan još u *Kapitalu* u dijelu u kome je riječ o proizvođenju relativnog viška vrijednosti.⁸

Ta je druga djelatnost, kako navodi Arendt, *proizvođenje* kao ono što razlikuje *animal laborans* od *homo fabera*, odnosno ono što razdvaja konkretno stvaranje određenih predmeta od rada u najopćenitijem smislu. To je ona vrsta djelatnosti koja gradi sigurne, konkretne, vidljive utvrde unutar ljudskog svijeta i u svakom malom pojedinačnom svijetu.

»Ispravna upotreba neće prouzročiti njihovo uništenje, a ljudskoj tvorevini one daju stabilnost i čvrstoću bez kojih nikada ne bi mogla biti siguran dom za nestabilno i smrtno stvorenje kao što je čovjek.«⁹

Paradoksalno, krhkost stvari služi kao zaštita krhkom ljudskom biću, ali istovremeno sami procesi proizvodnje i stvorene stvari prijete da na drugi način ugroze svijet ljudi. Živimo u iluziji da će stvoreni proizvodi imati duži vijek od samog ljudskog vijeka, da će predstavljati trag nas samih poslije okončanja svake individue koja je svoj rad ugradila u taj proizvod, a zaboravljamo da ti isti proizvodi također imaju svoj rok trajanja, u krajnjoj liniji završavaju kao muzejski eksponat ili na otpadu te često ostaje nezabilježeno tko je taj proizvod stvorio.

Proizvođenje je u najosnovnijem obliku naš odnos prema materijalu – prirodi, stvorenoj novoj stvari koju upotrebljavamo te stvari koja više nije u upotrebi i biva bačena, odložena. U najširem smislu to je odnos prema prirodi koju ugrožavamo da bismo izgradili svijet, što će posebno biti aktualna tema u vremenu u kojem živimo, kada smo već toliko povećali svijet stvari da nas one u većoj mjeri određuju nego mi njih. Feministička teorija upravo je u tom prostoru mogla pokazati razvoj odnosa između žene i muškarca novim tumačenjem odnosa prirode i stvorenog svijeta, pasivnog i aktivnog, one koja trpi u odnosu na onog koji djeluje, upravlja i ostvaruje moć. Kako naglašava Vandana Shiva:

»Obnavljanje ženskog principa je intelektualni i politički izazov lošem putu razvoja kao patrijarhalnom projektu dominacije i destrukcije, nasilja i potčinjavanja, razvlaštenja i neuvažavanja kako žene tako i prirode.«¹⁰

Na početku razvoja feminističkih teorija jedna je od važnijih tema bila razobličavanje te vezanosti žene i prirode koja je služila neprestanom naglašavanju kako žena nije u mogućnosti sudjelovati u razvoju kulture i civilizacije poput muškarca te se samim tim i njena uloga u društvu shvaća kao manje značajna.

6

Simone de Beauvoir, *Drugi pol*, I, prevela Zorica Milosavljević, BIGZ, Beograd 1982., str. 61.

7

Elizabeth Grosz, *Promenljiva tela: ka telesnom feminizmu*, prevela Tatjana Popović, Centar za ženske studije i istraživanja roda, Beograd 2005., str. 43.

8

»Vlasnici ugljenokopa postavili su izvjesne džentlmene za nadzornike, a ovi da bi se dođvorili svojim gospodarima, vode takvu politiku da na svemu uštede što je više moguće. Oni uzimaju na rad djevojke, jer djevojke

primaju 1 šiling do šiling i pol dnevno za rad na kome bi muškarac morao dobivati 2 i pol šilinga.« Karl Marx, *Kapital. Kritika političke ekonomije*, I, preveli Moša Pijade i Rodoljub Čolaković, Prosveta, Beograd 1977., str. 440.

9

H. Arendt, *Vita activa*, str. 111.

10

Vandana Shiva, »Science, Nature and Gender«, u: Ann Garry, Marilyn Pearsall (ur.), *Women, Knowledge, and Reality. Explorations in Feminist Philosophy*, Routledge, New York – London 1996., str. 267.

S preispitivanjem temeljnih paradigmi u znanstvenom svijetu, kao i s pojavom postmodernih teorija, suočavanjem sa sve većim negativnim posljedicama koje donosi znanstveno-tehnološki razvoj, te promjenama na prostorima koji su nekad tek bili kolonije moćnih država Zapada, taj odnos ljudi i prirode postavljen je u nov kontekst. Svijet se više nije mogao poimati samo kao svijet koji su proizvodili ljudi upotrebljavajući prirodne resurse do krajnjih granica već su pripadnici tako stvorenog svijeta bili primorani ponovo sagledati prirodu kao ono o čemu ovise, a od čega su se udaljili, kao dio vlastitog svijeta. Svodeći i znanosti samo na ono što se u postotcima svakodnevno, mjesečno ili godišnje može izraziti kao konkretan napredak, ljudska je zajednica morala doći do granice kada se treba suočiti s pitanjem vlastitog opstanka. Društva i države u suvremenom svijetu došla su do te krajnje granice proširenja proizvodnje, stvaranja novih potreba i potrošnje, te nužnost preispitivanja vlastite egzistencije traži uspostavljanja novih koncepcija okvira ljudskog djelovanja. Zato je i unutar feminističkih pravaca jedan od onih koji postaje sve utjecajniiji posljednjih godina i ekofeminizam. Iako u polju oštro naznačenom esencijalističkim postavkama, koje u feminističkim teorijskim raspravama uvijek iznova izaziva oštre konfrontacije, taj novi pristup odnosu žene i prirode ostaje veoma značajan u suvremenoj teoriji.

1.3. *Djelovanje i ženski pokreti*

Treća vrsta djelatnosti – poslije rada i proizvodnje – *djelovanje* jest ono što je vezano za pluralitet i komunikaciju. Cjelokupna ljudska djelatnost, bez obzira na to odvija li se u privatnom ili javnom prostoru, pristupa li joj ljudsko biće kao vlastitom radu izdvojenom od drugih ili je usmjerena od samog početka na suradnju s drugima, ono je što više i od obiteljskih i krvnih veza gradi složenu sliku hijerarhijskih odnosa u društvima. Djelovanje je ono što nas pozicionira u društvu, što nas zarobljava ili oslobađa, ono što nam ukazuje gdje leži stvarna moć u zajednici bez obzira na njenu veličinu i način organiziranja. To je »jedina djelatnost što se odigrava izravno između ljudi, bez posredovanja stvari ili materije, odgovara temeljnom uvjetu pluraliteta, činjenici da ljudi, a ne čovjek, žive na Zemlji i nastanjuju svijet«. ¹¹ Upravo temeljenje društva kroz povijest na takav način – da žena bude ili isključena iz rada i proizvodnje ili, ako je to nemoguće, da njena dostignuća budu marginalizirana – omogućilo je stvaranje složene patrijarhalne mreže odnosa koju je teško bilo pokidati. Ako nije radila i ako nije proizvodila, odnosno ako su njene aktivnosti bile nepriznate, ona nije mogla ni sudjelovati u toj složenoj igri moći koja je uređivala odnose u društvu. Nesudjelovanje u djelovanju značilo je i nemogućnost izražavanja u javnom prostoru te samim time nemogućnost da se ispriča vlastita priča, da se pokaže koliki je vlastiti doprinos ljudskoj povijesti. ¹²

Svjedočanstva o djelovanju žena pojavljuju se tek posredno, ako postoji muški glas koji će to prenijeti, kao što je naprimjer u doba stare Grčke Diotimin glas koji ostaje zapisan u Platonovoj *Gozbi*, ali dalje uglavnom prenesen kao Sokratov govor o Erosu. Njena neprisutnost u samom dijalogu koji se odvija kao da ostavlja sjenu nad njenim imenom, jer ono što nije istaknuto lako se i zaboravlja, pa ime, premda napisano, ostaje zatamnjeno. Ako se ženama i dozvoljava prisutnost u filozofskim školama i ako imaju ravnopravan status s muškarcima u dijalozima, dalja povijest filozofije kao da ih briše ili ostaju neprepoznatljive u nabranjanju predstavnika određenog učenja koji su tek sljedbenici, a ne originalni mislioci – tako je, naprimjer, s Teanom iz pitagorejske škole.

Usudi li se napokon, mnogo stoljeća kasnije, žena i napisati tekst, usprkos hrabrosti da se potpiše vlastitim imenom i ide protivno struji, njeno djelo ostaje prešućeno. Ilustracije radi, u sjećanje možemo prizvati tek jednu od njih, Christine de Pizan i njeno djelo *Grad žena* – utopistički tekst čiji se značaj teško prepoznaje u općoj povijesti filozofije i rijetko kad se navodi uz imena Thomasa Morea, Tomasa Campanelle, Ernsta Blocha. Druge žene koje su bile u mogućnosti obrazovati se i pokazati svoje poznavanje filozofije ostaju u sjeni filozofa s kojima surađuju i s kojima su u dijalogu kao što su Marie le Jars de Gournay ili Margaret Cavendish. U dvadesetom stoljeću, kada su se žene već izborile da budu prepoznate u društvu i kada su same stvorile mogućnost da se dalje bore za ženska prava, njihov će rad biti omalovažavan tako što će se isticati određeni biografski detalji u većoj mjeri nego sam njihov rad, kao što pokazuju primjeri Simone de Beauvoir i Hanne Arendt.¹³ Poslije tog dugog upornog djelovanja ženskih pokreta glas obrazovanih žena, pa tako i filozofkinja, danas se čuje jasno. Utjecaj feminizma na filozofiju neosporan je, ali položaj feminističke filozofije unutar filozofije i dalje ostaje upitan. Moćni obrazac patrijarhalnog i moći maskulinog u intelektualnom i akademskom svijetu još su djelotvorni.

Djelovanje koje se prvenstveno uobličava u komunikaciju s drugima u javnom prostoru jedini je način za promjenu u društvu, a povijest borbe za ženska prava u okvirima političkog upravo to i pokazuje. Prvo je bilo neophodno organiziranje u pokret, zatim traženje mogućnosti za prelazak te koliko nevidljive toliko čvrste granice javnog prostora. Na početku su bili proglašeni i javna priopćenja kao što je *Deklaracija o pravima žena* Olympe de Gouges iz 1792. i kasnije *Deklaracija o osjećanjima* iz Seneca Fallsa 1848. godine. Kroz organizirano djelovanje ženskog pokreta brzo se pokazalo da je neophodno prvenstvo tražiti sudjelovanje žena u političkom životu jer drugačije nije bilo moguće utjecati na odluke vlasti, odnosilo se to na pravo glasa i pravo da budu birane. Da bi se poruka koju su žene upućivale svojim vlastima uopće čula trebao ju je izgovoriti muškarac. O tome svjedoči jedan od zagovornika ženskih prava u Engleskoj u 19. stoljeću John Stuart Mill:

»Da su u trenutku kada se pravo glasa uvelike proširivalo, žene propustile da ga zatraže, to bi bilo ravno potpunom odustajanju od njega; prvi korak naprijed u vezi s tim pitanjem napravljen je 1866. kada sam podnio peticiju za pravo glasa koju je potpisao znatan broj uglednih žena.«¹⁴

Osim toga, glas žena na početku organiziranja ženskih pokreta mogao je zadobiti na snazi jedino ujedinjen s glasovima drugih obespravljenih i kroz zahtjeve koji su usmjereni na cjelokupnu promjenu društva. Tako povratak u povijesno pokazuje kako je u Sjedinjenim Američkim Državama borba za prava žena značila i borbu protiv ropstva, dok je u Engleskoj zahtjev za promjenom položaja žena značio i ukazivanje na problem prostitucije.¹⁵ Ono što je desetljećima poslije označeno kao valovi feminizma ukazuje, s jedne strane, na taj dug put koji je bilo potrebno prijeći da bi ženski glas uopće postao važan u javnom prostoru, i s druge strane, da je usprkos stečenim pravima stalno

11

H. Arendt, *Vita activa*, str. 11.

12

O nerazdvoživosti djelovanja i govora usp. *ibid.*, str. 145.

13

O ženama u filozofiji detaljnije u: Milena Karapetrović, *Ona ima ime. O filozofiji i feminiz-*

mu, Artprint – Udruženje žena »Lara«, Banja Luka – Bijeljina 2007.

14

John Stuart Mill, *Autobiografija*, preveo Damjan Lalović, Disput, Zagreb 2011., str. 180.

izjašnjavanje, djelovanje i komunikacija u javnom prostoru ono što se uvijek iznova mora činiti.

2. *Vita contemplativa*

2.1. *Feminizam, filozofija i život žene*

Kada je riječ o odnosu filozofije i feminizma glavno je pitanje koje se danas postavlja: u kojoj je mjeri feministička filozofija prihvaćena i priznata kao dio filozofije? Ostaje li i dalje zapravo ona prostor ignoriranja u odnosu na glavne tokove u filozofiji? U prethodnom dijelu teksta na primjeru općeg teorijskog koncepta ljudske djelatnosti H. Arendt pokazano je na koji način ostaje prikrivena djelatnost žena iako su promjene evidentne i neosporne u prethodnih sto godina na tom planu. Patrijarhalni obrazac kao matrica unutar društva i dalje ostaje granica koja se još uvijek ne može lako prijeći usprkos cjelokupnoj prethodnoj djelatnosti feminizma i ženskih aktivističkih grupa. Sve to pokazuje se i u okvirima teorije. Baveći se sada više onim što označavamo kao *vita contemplativa* razmotrit ćemo odnos filozofije i feminizma, ovaj put naglasak stavljajući na osnovne uvjete na kojima se zasnivaju rad, proizvodnje i djelovanje. Dakle, kao okvir za feminističku perspektivu povijesnog svijeta i mišljenja sada uzimamo *život, svijet i pluralitet*.

Iako kroz povijest možemo ići i u ranija razdoblja u kojima pronalazimo tekstove filozofkinja, kao ključno djelo izdvaja se *Drugi spol* Simone de Beauvoir iz 1949. godine, svrstano u prvi val feminizma. U feminističkoj literaturi vidljiva su manja odstupanja kada je riječ o jasnoj periodizaciji i određenju kada počinje i kada završava svaki od tri ili sad već četiri vala feminizma, dok je znatno jasnije razgraničenje kada je riječ o općim obilježjima. U toj prvoj fazi feminističkog praktičnog i teorijskog djelovanja glavno je pitanje na koje se nastoji odgovoriti: zašto u društvu žena nije viđena i prihvaćena kao samostalno i nezavisno ljudsko biće? Tako teoretičarke u prvi plan stavljaju mizogine tekstove iz povijesti, filozofije, književnosti, podvrgavaju ih analizi, ali idu mnogo dalje od toga – pokazuje ženu kakvom ona uistinu jest. Vodeći se samom temom istraživanja koja je kompleksna, s obzirom na to da zahvaća u sve sfere života i u sve znanosti, Simone de Beauvoir lomi filozofske kanone uz jasnu svijest o tome kakve će to izazvati kritike prvenstveno unutar akademskih filozofskih krugova. Dugo vremena spuštenu zastoru sada se podižu i život žene se pokazuje onakvim kakav stvarno jest.

Život žene biva vezan za prirodu, za samo njeno tijelo, za zadatke koje joj je društvo odredilo da ispunjava. Sav taj svakodnevni rad ostaje potpuno nebitan i nespoznatljiv. Kako podvlači Hannah Arendt:

»... dnevna borba u kojoj je ljudsko tijelo uključeno u održavanje čistoće svijeta i sprečavanje njegove propasti jedva podsjeća na herojska djela; izdržljivost koja je potrebna da se svakodnevno iznova popravljaju jučerašnji gubitak nije hrabrost.«¹⁶

Upravo je taj rad ono što svjedoči o postojanju ljudske jedinice i ukazuje na vrijednosti života samoga, ali dugo ostaje nevidljiv. Zato kao jedan od poticaja u feminističkoj teoriji ostaje i Marxova analiza rada koja otvara jedan od putova u tumačenju svijeta i života na drugačiji način nego što se ranije činilo u filozofiji. Feministička teorija neće se odreći tog tumačenja, već će to kroz jasnu kritiku učiniti jednim od elemenata utemeljivanja vlastitog interdisciplinarnog polja.

Za Simone de Beauvoir sve to može poslužiti samo da bi se započelo istraživanje koje će nas voditi kroz jasno ukazivanje na to što su činjenice, a što

mitovi kako bismo uopće mogli prikazati i sâmno žensko iskustvo. Ipak, ta specifičnost femininog može doći do izražaja i dobiti na značaju tek u drugom valu feminizma. Na početku je biologija dugo služila kao opravdanje za nepravednu hijerarhijsku podjelu spolova. Razlike se ne ignoriraju – stvar je u tome kako ih tumačimo i kakvim to posljedicama vodi. Kada su teoretičarke bile u mogućnosti da taj problem uvedu u svijet teorije, intelektualne rasprave i u akademske krugove, tek je mogla započeti rasprava. Upravo to čini Beauvoir naglašavajući da je biološko ono što određuje ženu više nego muškarca, ali je vrijeme da se raskine s predrasudom da to ženu određuje u potpunosti i njen život podvodi pod djelovanje sudbinskih sila.

»Oni ne objašnjavaju zašto je žena Drugo. Oni je ne osuđuju da zauvijek zadrži tu podređenu ulogu.«¹⁷

Ali, sam taj život sada mora biti predstavljen u cijelosti, uzet kao predmet istraživanja da se razbiju sve zablude i omogućiti istraživanje koje će predočiti sasvim drugačiju sliku.

Iako se u okviru borbe za ženska prava od samog početka naglašava važnost sudioništva žena u radu u javnom prostoru koji će joj biti plaćen i omogućiti ekonomsku neovisnost, a što naglašava i Beauvoir, ono glavno po čemu se žena prepoznaje smještena unutar svoje rodne uloge jest od javnosti skriveni rad. To je ona djelatnost koja svakodnevno troši vrijeme i ne dozvoljava ženi da izađe iz ropske svijesti. To joj onemogućava ono što muškarac zna i na čemu zasniva moć nad ženom. Kako naglašava Arendt:

»A ipak je taj napor, usprkos svojoj nestalnosti, rođen iz prijekne nužnosti i potaknut važnijim porivom od bilo čega drugog, budući da sam život ovisi o njemu.«¹⁸

O tome žena ne razmišlja jer je svedena na svoju reproduktivnu ulogu za koju patrijarhalno društvo tvrdi da je jedina i samo to opravdava ženinu isključenost iz društva. Ona svoje raspoloživo vrijeme od rađanja do smrti treba utrošiti samo na pripremu i realizaciju te uloge, kao i na održanje samog života, kako svog tako i iduće generacije koju stvara. Premda društvo priznaje sam novi život koji žena stvara, njen život prije i poslije toga nastoji se držati podalje ne samo od javnosti već i od nje same. Njena svrha nije biti obrazovana, postavljati pitanja, preispitivati smisao vlastitog života i života općenito, težiti k istinama, zato i ne treba sudjelovati u raspravama na *agori*, pa samim tim nema zabilježene njene prisutnosti u povijesti filozofije. Svedenost njenog života na vrlo uske granice *vitae activae* te nepriznavanje njenog rada – koji je s jedne strane uvjetovan životom samim u najopćenitijem smislu, a s druge strane omogućava održavanje života pojedinačnih ljudskih bića – onemogućuje i njen dolazak do *vitae contemplativae*. Filozofija ostaje tako čvrsto branjena utvrda maskuliniteta sve do sredine 20. stoljeća, kada Simone de Beauvoir pravi zaokret i *Drugim spolom* pozicionira feminizam unutar filozofije.

2.2. *Feminizam i akademski svijet*

Poticano aktivizmom drugog vala feminizma i povećanjem broja žena na sveučilištima, u vidu akademskih kolegija i programa stvara se institucionalni

15

Ove teme detaljnije su razmatrane u: Adrijana Zaharijević, *Postajanje ženom*, Rekonstrukcija ženski fond, Beograd 2010.

16

H. Arendt, *Vita activa*, str. 84.

17

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, I, str. 57.

18

H. Arendt, *Vita activa*, str. 73.

temelj za širenje i razradu tema i problema koje su okrenute ne samo položaju žena u društvu već i njihovom doprinosu znanosti, razračunavanju ne samo s mizoginijom nego i s kanonima općenito, pitanju rodne/spolne razlike, izgradnji specifične metodologije istraživanja.¹⁹ Od tog razdoblja možemo govoriti o značajnijem udjelu žena u filozofiji i njihovoj vidljivosti, iako ostaje pitanje nije li to i danas unutar jednog jasno ocrtanog kruga kojega od glavnih filozofskih tokova i dalje odvajaju nevidljive, ali čvrste granice. S druge strane, ako se filozofija nije u velikoj mjeri bavila feminizmom, feminizam se bavio filozofijom. Tako je filozofija »postala vitalna arena«²⁰ ne samo za feminističke filozofkinje i filozofe već za feminističke teoretičarke i teoretičare općenito, i to posebno u pogledu razvoja metode i analize pojmova.²¹ Kad se sav taj rad sagleda unutar same filozofije, filozofskih odsjeka i filozofskih časopisa, njegovi rezultati djeluju mnogo skromnije, pa onda možemo biti zadovoljni kad imamo i sljedeću konstataciju:

»Eseji iz feminističke filozofije sada se pojavljuju, iako neredovno, i u glavnim filozofskim časopisima.«²²

To ne znači da je bilo riječi o sistematskom procesu niti da do danas na svakom odsjeku za filozofiju imamo kolegije koji se bave temama feminističke filozofije. Dogodio se, zapravo, jedan silovit preokret u teoriji koji nikako nije mogao proći nezapaženo i ne dodirnuti različite grane filozofije. Ipak, na sveučilištima su feminističke i rodne teorije rezultate tog preokreta prije pokazale primjerice u polju antropologije ili sociologije nego filozofije.

Koristeći i dalje okvire Hanne Arendt, sada svjedočimo proizvođenju za koje je osnovni uvjet *svijet*, ali ovdje to svodimo na svijet akademskog, gdje ono izrečeno ostavlja trag jedino ako je zabilježeno, stavljeno u formu teksta, knjige, tog najkrhkijeg i istovremenog najtrajnijeg proizvoda ljudskog uma. Boravak u svijetu mora biti potvrđen, osvjedočen onim proizvedenim. Sve ono što je omogućeno ženama djelovanjem ženskih pokreta i dalje bi imalo malo utjecaja u akademskom svijetu da nije imenovano, definirano, problematizirano, teorijski razrađeno, opojmljeno. Pionirski rad Simone de Beauvoir poslužio je kao mapa u koju su ucrtani samo neki od mogućih putova kojima se može ići da bi se izgradio svijet feminističke filozofije i općenito feminističke i rodne teorije. Usprkos tome, svijet filozofije, držeći se čvrsto tradicionalnih okvira, jasno pokazuje otpor prema tom novom i drugačijem, smatrajući da je riječ o nefilozofskom. Rad filozofkinja, kao i teoretičarki iz drugih polja, zato je na početku moguće razvijati unutar tek stvorenih krugova interdisciplinarnih istraživanja u sklopu ženskih i feminističkih sveučilišnih programa i kolegija. Već na početku nastaje niz sporova unutar feminističkih akademskih krugova, što stvara upravo dobru osnovu za razvoj feminističkih i rodni teorija.

Na popisu tema i problema kojima se prvo treba baviti tako se ističe novo čitanje i interpretiranje filozofije iz feminističkog kuta. U predgovoru *Fenomenologije duha* Hegel piše:

»Ali filozofija se mora čuvati želje da bude okrepljenje duše.«²³

U *Drugom spolu* Simon de Beauvoir kaže:

»Ženu ne oslobađaju ideologija, religija ili poezija.«²⁴

Hegel ovo piše na početku 19. stoljeća smatrajući da je previše onog mističnog i teološkog što zasjenjuje filozofiju, a to istinsko filozofsko može se braniti jedino ako ne zaboravimo da je filozofija znanost. Beauvoir sredinom 20. stoljeća, u vremenu prije razvoja feminističkih teorija, naglašava da žene mo-

raju biti svjesne mukotrpne borbe za vlastitu emancipaciju pri čemu se moraju suprotstaviti i onome što ih lako može zvesti te napokon pokazati sve ono što su obrazovanjem dobile. I filozofija i feminizam (feminističke teorije) pokazuju tu zajedničku osnovu od koje uvijek počinju nove generacije – opsjene i iluzije uvijek su tu da nas prevare i ne izgledaju strašno, već su primamljivo zavodljive. Ono što i dalje pokazuje filozofija prema feminizmu jest da priželjkuje da feminizam, ako već ne može biti zaboravljen i odstranjen, ostane utjeha za obrazovane žene koje bi se pitanjima feminističke filozofije trebale baviti tek u zatvorenim, getoiziranim prostorima, na svojim malim otocima.

Problem koji se javlja kada dođe do susreta ili sukoba feminizma i filozofije jest je li moguće izaći izvan tog malog prostora u kojemu se presijecaju ova dva polja i, kada se usudimo izaći, što nas tamo čeka. U državama u kojima programi rodni/ženskih studija postoje već više desetljeća na brojnim sveučilištima, možete očekivati i pitanje: zašto se još bavite filozofijom ili nekim njenim disciplinama kad ne pružaju mogućnost otvaranja prema feminizmu? Kako kaže Sally Haslanger:

»Većina akademskih feministkinja [na sveučilištima u SAD-u, op. M. K.] promatra metafiziku kao sumnjiv intelektualni projekt, vjerojatno kao nešto irelevantno, i vjerojatno još gore...«²⁵

Ono što znamo od ranih početaka razvoja ne samo feminističke povijesti filozofije nego i feminističkih teorija općenito, da puko dodavanje ženskih imena ili određenih feminističkih tema unutar općih kolegija nije dovoljno i ne daje prave rezultate. Kao ni potpuno udaljavanje od klasika filozofije samo kroz bilježenje mizoginih dijelova teksta. O tome primjerice piše Nancy Tuana u knjizi *Woman and the History of Philosophy* 1992. godine, a do sada je to standardno polazište za feminističku filozofiju. Ono što vidimo kao posljedicu jest da se spremnost za otvaranje tog dijaloga i dalje više pokazuje kod onih koji se bave i feminističkom filozofijom, a u manjoj mjeri s druge strane. Napetost između filozofije i feminizma i dalje ostaje prisutna pri sudaru metodoloških obrazaca, naprimjer, kada želimo primjenjivati *standpoint epistemology* ili *situated knower*.

2.3. Pluralitet – feminizam i pitanje roda

Ljudski život kroz cijelu tradiciju filozofiranja uzimao se za polazište, ali kao glavni problem kojim će se filozofija baviti u većoj mjeri bit će uzet u obzir tek s razvojem filozofske antropologije i filozofije egzistencije. Dodatni će

19

Ovaj odjeljak temeljen je na nekim dijelovima autoričinog neobjavljenog izlaganja pod nazivom »Feminist Philosophy – Utopia and/or Heterotopia?« priopćenog na skupu »Philosophy, Knowledge, and Feminist Practices« (XVth International Association of Women Philosophers Symposium, Alcalá de Henares, Španjolska, 24.–27. lipnja 2014.).

20

Linda Martín Alcoff, Eva Feder Kittay, »Introduction: Defining Feminist Philosophy«, u: Linda Martín Alcoff, Eva Feder Kittay (ur.), *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford 2007., str. 1.

21

Usp. *ibid.*, str. 1.

22

Ibid., str. 1.

23

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, preveo Nikola M. Popović, BIGZ, Beograd 1974., str. 5.

24

S. de Beauvoir, *Drugi pol*, I, str. 135.

25

Sally Haslanger, »Feminism in Metaphysics. Negotiating the Natural«, u: Miranda Fricker, Jennifer Hornsby (ur.), *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2000., str. 107.

poticaj dati otvaranje filozofije prema psihoanalizi na jednoj strani i utjecajima marksističke teorije na drugoj strani. I pored toga za razvoj feminističke filozofije bit će neophodno ostvariti osnovni uvjet da se žene mogu ravnopravno baviti filozofijom te da imaju hrabrosti suočiti se i preispitati tradiciju i kanone filozofije na potpuno nov način. Usprkos jasnim pokazateljima da feministička predodžba o svijetu više ne može biti više ignorirana i da bitno utječe na promjene u društvu, čime se otvaraju brojna pitanja za akademske rasprave, i dalje je u prvoj polovici 20. stoljeća jasno vidljivo potpuno zanemarivanje tih tema. Rijetki su istraživači i teoretičari koji se usuđuju baviti se tim problemima, tako da i u polju znanosti i filozofije žene moraju stvoriti svoje prostore djelovanja kao i u svakoj drugom području u životu i svaki put na isti način – boreći se prvo sa snažnim predrasudama i uvjerenjima. Zato ne iznenađuje da se popis literature iz feminističke filozofije znatnije povećava tek u posljednja četiri desetljeća.

Ono što se pokazuje kao najvažnije jest preuzimanje kategorija roda u teoriju, čija će kompleksnost sama po sebi dalje utjecati na razvoj feminističkih istraživanja. Problem je u tome što rod nije više samo nešto što se može obilježiti kao esencijalno ili samo kao egzistencijalno jer je rod i jedno i drugo i više toga – ne može se sagledavati u dijelovima, već kao živa cjelovitost obilježena stalnim promjenama i nepodložna krutom kategorijalnom filozofskom aparatu osmišljenom u ranijim stoljećima. Zato su pokušaji odbacivanja i ignoriranja feminističkog u filozofskom bili neizbježni iako je jasno da je riječ o nezaustavljivom procesu.

Treći val feminizma pokazao je da je dio feminističkog djelovanja neminovno promijenio sliku povijesnog usprkos nastavku jakih suprotstavljanja. U svijetu na kraju 20. stoljeća pokazalo se što ta promjena uistinu znači, a feminističke i rodne teorije nisu više bile rezultat samo pojedinačnog djelovanja te je mogao biti i vidljiviji učinak rada feminističkih filozofkinja i filozofa. *Pluralitet* kao uvjet za treći vid ljudske djelatnosti, obilježen kod H. Arendt kao djelovanje, na izmaku tisućljeća kao da je u potpunosti odgovarao novoj fazi feminističkog aktivizma i promišljanja.

»Ljudi su uvjetovana bića jer se sve sa čime dolaze u dodir odmah pretvara u uvjet njihove egzistencije.«²⁶

Razotkrivanje mizoginog u svim njegovim oblicima ostao je trajni zadatak feminističkog sve do danas, ali u samoj teoriji to odavno više nije bilo dovoljno. Kritički potencijal feminističkog nije se mogao zaustaviti samo na govoru protiv nepravednog zanemarivanja nego se njegova snaga i moć počela iskazivati na nebrojene načine. Istovremeno nije bilo više straha od preispitivanja vlastitih učinaka, razmatranja adekvatnosti tek stvorenih pojmova i metodoloških obrazaca. Mada glavne struje utjecaja bilo u akademskom ili u političkom smislu nastoje i dalje feminizam držati na marginama, feminizam odavno sebe više ne vidi kao nešto marginalno. Samim tim nije bilo odustajanja od suočavanja s vlastitim preobražajima. To pokazuje i jedan od važnijih zaokreta koji nastaje 1990. godine s objavljivanjem knjige Judith Butler *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta* te preplitanjem s tek nastalom *queer* teorijom.

U predgovoru prvom izdanju, uokvirujući svoj put istraživanja, Butler na tragu Beauvoir naglašava:

»Za taj maskulini subjekt želje nevolja postaje skandal kada dođe do iznenadnog uzurpiranja, neanticipirane moći djelovanja ženskog 'objekta' koji neobjašnjivo uzvraća pogled, preokreće ga, osporavajući mjesto i autoritet maskuline pozicije.«²⁷

Vrijeme je bilo da se pojedinim pojmovima i terminima oduzme strogoća i ozbiljnost kako bi mogli biti korišteni kao temelj daljnjeg razvijanja teorije, pa se sada i subverzija i identitet i nevolja i igra i smijeh stavljaju na istu razinu, kako strah od kanonskog i autoritarnog ne bi predstavljao i dalje nepremostivu prepreku. To znači da se na isti način može pristupiti i novostvorenim pojmovima unutar feminističke teorije. Dok je u prethodnom razdoblju važno bilo razjasniti, raščlaniti odnos spola i roda, biološkog i društvenog, ukazivati na tu razliku i određivati u kojoj je mjeri rod odredio spol, daljnji razvoj teorije vodi k izrazitijem fokusiranju na kategoriju roda i uviđanje kompleksnosti njenih značenja. Usprkos tomu što novo poimanje roda stvara niz terminoloških nedoumica, Joan Wallach Scott naglašava važnost produbljivanja njegovog razumijevanja:

»Umjesto ponovnog označavanja naturaliziranih termina različitosti (spola) na kojima su izgrađeni sustavi diferencijacije i diskriminacije (roda), analiza započinje u jednom ranijem trenutku tog procesa, postavljajući pitanje kako se sama različitost artikulirala kao načelo i praksa društvene organizacije.«²⁸

Upravo je to i kratki prikaz onog od čega polazi J. Butler, kako bi, između ostalog, otvorila put k razmatranju problema identiteta i moći koji predstavljaju glavne točke suvremenih teorijskih tokova, ali upozorila i na moguću opasnost od uvođenja hijerarhije i kanonizacije unutar samog feminizma.

Završna razmatranja

U okvirima feminističke teorije i feminističkog aktivizma danas se sve češće spominje i četvrti val kao novi vid govorenja, djelovanja i formuliranja zahtjeva u pogledu ženskih prava. Nedokinuta mizoginija na početku 21. stoljeća i dalje je vidljiva te u novim formama zarobljava ženu, a nove generacije feministkinja sada se opet iznova s tim suočavaju u svijetu u kojemu je pojedinačna egzistencija bitno (p)određena vidljivošću i prisutnošću u virtualnom svijetu. Iako H. Arendt govori o djelovanju kao komunikaciji bez »posredovanja stvari i materije«, jasno je da nekoliko desetljeća poslije pisanja njenog teksta ne možemo ne uzeti u obzir prostore virtualnog svijeta u kojima se i preko kojih se dobrim dijelom oblikuju današnje rasprave na globalnom nivou.

Zato, kad je riječ o feminizmu, treba imati u vidu sljedeće:

»Sa sve više i više mladih feministkinja [koje svoje djelatnosti usmjeravaju, op. M. K.] putem interneta, imperativ je akademskog usmjeravanja na efekte koje nove tehnologije imaju na feminističke debate i aktivizam.«²⁹

U novoj formi sada se opet bavimo već klasičnim feminističkim pitanjem. Pri tomu će međugeneracijsko sporenje i rasprave unutar feminističkih krugova svakako otvoriti nove teme i pristupe kako u feminističkoj teoriji i praksi, tako i u odnosu feminizma prema filozofiji.

U ovom tekstu nismo otvarali nova pitanja koja se postavljaju u feminističkoj teoriji, već je naglasak bio na tome da se ponovno pokaže u kojem se pravcu razvija odnos feminizma i filozofije te na koji način zasnivanje feminističke

26
H. Arendt, *Vita activa*, str. 12.

27
Judith Butler, *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*, prevela Adriana Zaharijević, Karpos, Loznica 2010., str. 36.

28
J. W. Scott, *Rod i politika povijesti*, str. 244.

29
Ealasaid Munro, »Feminism: A Fourth Wave?«, <http://www.psa.ac.uk/insight-plus/feminism-fourth-wave>, pristup 10. rujna 2014.

filozofije utječe na filozofiju. Jasno je da feminizam i u filozofiji koristi strategije koje su se pokazale djelotvorne u društvenim okvirima – skidanje vela nevidljivosti, isticanje doprinosa žena u filozofiji i stalno kritiziranje mizoginije, te osiguranje prostora za pokazivanje rezultata vlastitih djelatnosti kao i odavanje priznanja za ostvareno unutar krugova feminističke filozofije.

Čini se da će ono aktivističko u feminizmu i dalje biti problem za filozofe koji djelujuće vide kao opasnost za teorijsko, što je uostalom pokazano i kada je riječ o drugim pravcima kao što su naprimjer marksistička i pragmatistička filozofija. Sam feminizam svoje teorijsko gradi upravo na sveukupnim djelatnostima u polju stvarnosnog i svako odricanje od toga može mu donijeti bliskost kanonskom i zatvorenost u okvire akademskog što upravo bitno danas opterećuje filozofiju. Zbog toga svako novo sagledavanje susreta, preplitanja, ali i sukobljavanje filozofskog i feminističkog prije znači ostvarivanje nove moći mišljenja nego njegovo slabljenje. Rad, proizvođenje i djelovanje, kao i život, svijet i pluralizam nisu samo maskulinistički zasnovane kategorije zaogrnutu u plašt lažnog univerzalnog, one su bitno šire i kompleksnije, što na najbolji način pokazuje feministička teorija.

Milena Karapetrović

Vita activa and vita contemplativa:

History and the World Encompassed by Feminist Philosophy

Abstract

This paper reconsiders, in general outlines, the world and history from the perspective of feminist theory. The first part gives a general context of some of the major problems of feminism. It serves as a foundation for the second part of the paper where philosophy confronts feminism, i.e. it is an introduction to the basics of feminist philosophy. Framework for the research in this paper is Hannah Arendt's concept of human activity. Through concepts of labour, work, and action is presented the oppression of women and ways of struggles against this oppression. Further, using terms that denote the fundamental preconditions of these activities (life, world, and plurality) a general picture of feminist philosophy is given. Throughout the paper is considered a relation between vita activa and vita contemplativa, because they are inevitably intertwined in feminism and open new question in philosophy as well.

Key words

human activities, labour, work, action, feminism, life, world, plurality, philosophy